

***Fidan OASIMOVA****Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent**AMEA Folklor İnstitutu Folklor nəzəriyyəsi şöbəsinin müdiri**E-mail: gasimovafidan@yahoo.com**ORCID: 0000-0002-9795-5932*

## OGUZ VƏ KELT FOLKLORUNDA SU KULTUNUN TİPOLOGİYASI

**Açar sözlər:** oğuz, kelt, folklor, mifologiya, su, kult, tipologiya

### SUMMARY

#### THE TYPOLOGY OF WATER CULT IN OGHUZ AND CELTIC FOLKLORE

Water, like many items for ancient peoples had supernatural properties. We can say that almost all the peoples of the world the origin of the water cult began with the fact that it belongs to this supernatural and the passion for water has formed various beliefs about its unusual properties.

Such beliefs are also found among the Oghuz and Celtic peoples. When we look at the mythological texts of these peoples and then the folklore samples we see that the Celts also worship a number of natural objects, such as the Turkic peoples. Among them there is a tree, water, mountain, etc. For example, water cult is very common among both peoples. When we look at the mythological texts of both the Oghuz and Celtic peoples, we come across the same and sometimes extremely similar, beliefs related to water. This indicates the importance of water cult among the mentioned peoples.

The main purpose of this study is to determine the place of water cult in both Oghuz and Celtic folklore and then to study to what extent this cult is reflected in the epics of both peoples, what typological features it has.

**Key words:** Oguz, Celt, folklore, mythology, water, cult, typology

### РЕЗЮМЕ

#### ТИПОЛОГИЯ ВОДНОГО КУЛЬТА В ОГУЗСКОМ И КЕЛЬТСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Вода, как и многие предметы для древних народов, обладала сверхъестественными особенностями. Можно сказать, что почти у всех народов мира зарождение водного культа началось с того, что она относилась к сверхъестественным явлениям, и страсть к воде сформировала различные убеждения о ее необычных свойствах.

Такие убеждения мы встречаем и у огузских, и кельтских народов. При рассмотрении мифологических текстов, а затем фольклорных образцов этих народов, мы видим, что кельты также, как и тюркские народы, поклоняются ряду объектов природы: дерево, вода, гора и т.д. Например, у обоих народов водный культ очень распространен. В то же время при исследовании мифологических текстов как огузских, так и кельтских народов, мы сталкиваемся с теми же, а иногда и очень схожими убеждениями, связанными с водой. Это говорит о большом значении водного культа у упомянутых народов.

Основная цель этого исследования состоит в том, чтобы определить место водного культа как в огузском, так и в кельтском фольклоре, а затем изучить до какой степени этот культ отражен в эпосах обоих народов и какими типологическими особенностями он обладает.

**Ключевые слова:** огуз, кельт, фольклор, мифология, вода, культ, типология

**Giriş.** Təbiət kultları arasında önəmli yeri olan su kultu universaldır. O, dünyanın xalqlarının əksəriyyətinin mifologiyası və folklorunda başlıca obrazlardan biri-

dir. Dünyanın yaranması, sonu, ilk insanın yaranması, həyat, yaşam, ümumiyyətlə, bütün doğuluşlar su ilə bağlıdır. Suyun bəzən bütün insan nəslinin, bəzən də ayrı-ayrı qəbilələrin yaradıcısı olduğunu təsvir edən mif və əfsanələr çoxluq təşkil edir.

“Kosmoqoniyada, mifologiyada, ritualda və ikonografiyada su, bir hissəsi olduğu mədəni komplekslərin ümumi strukturundan asılı olmayaraq, eyni funksiyanı yerinə yetirir: su hər hansı bir formada əvvəl gəlir və bütün yaradılışın əsasını təşkil edir, onu dəstəkləyir. Suya dalma əvvəlki vəziyyətə qayıtma, tam yenilənmə, təmizlik, ikinci dəfə doğulma simvoludur” (<https://www.klex.ru/s6y> - Мирча Элиаде: 215-216).

Dünya mifologiyasında su əsasən dünyanı öz üzərində daşıyan varlığın yaşadığı yer olaraq təsvir edilir. Çünki “mifdə onu yaradan insanın həyata olan baxışlar sistemi ilə bərabər, ilkin yaradıcılıq nümunəsi olan dünya modeli də yaşayır” (Əliyev, 2019: 367). Məsələn, mifologiyada dünya daha çox balığın üzərində təsvir edilir. Bu mövzuya toxunan tədqiqatçılar nəyə görə bunun belə olduğunu izah etmişlər: “Universal, bütün dünyada yayılmış mifoloji təsəvvürlərə görə əsas kosmik element sudur. Dünyanı yaradan tanrılar və qəhrəmanlar onun ilkin dərinliklərindən yerin ilk parçasını əldə edirlər; məhz su yaşayış olan kainatı halqa kimi əhatə edir, sonda da məhz o dünya daşqını vasitəsilə dünyanı yenidən məhv edir. Bütün bunlar onda həyatın vacib şərtini görən və buna görə də ümumdünya təbiət qüvvələri arasında birinci sırada onu yerləşdirən insanın gözündə suyun xüsusi əhəmiyyəti ilə izah edilir” (Евсюков, Ларичев, Лалаянц, 1990: 55). Bu səbəbdən suda yaşayan balıq da onun qədər mühüm rola malikdir.

Mifoloji mətnlərdə su kultu tanrılarla da bağlıdır. Qədim türk mifologiyasında yerüstü, yəni orta dünyanın hakimi xeyrixah Yer-Su tanrısıdır. “Yerin və suyun rəmzi kimi təsvir edilən bu mifoloji obraz altaylıların təsəvvüründə özünü bütün ali ruhların və ya xeyir tanrılarının məcmusu kimi göstərir. O, çayların hövzələrində, qarlı dağların zirvələrində yaşayır. İnsanları, heyvanları fəlakətdən, xəstəliklərdən qorumaq üçün Yer-Su tanrısına yazda və payızda çay kənarında, təpələrdə boz atları qurban kəsirdilər” (Qasımova, 2012: 84). Erlikin olduğu aləmdə isə su, çay, dəniz, okean insanların canını udandır (Реки и народы Сибири, 2007: 137).

Keltlər də əski türk xalqları kimi suda həyat qaynağı, bu dünyanı Axirət dünyası ilə bağlayan halqanı görürdülər. “Onlar bəzi göl və bulaqlara qurban olaraq silah və hər cür qiymətli şeylər, o cümlədən zinət əşyaları, sikkələr, ev əşyaları, xüsusən qazanlar, həmçinin heyvanlar və hətta insanlar gətirirdilər. Sıralanan bu kimi şeylər göllərin, çayların dibindən çıxarılmışdır. Keltlər inanırdılar ki, hər göl, çay və çeşmələrin öz ruh-himayəçisi var və onlara sahil yaxınlığında inşa edilən məbədlərdə qurban gətirmək lazımdır. Keltlərin dövründə su, əski dövrlərdə olduğu kimi şəfəli gücün qaynağı idi. Şəfəverici xüsusiyyətləri olan su mənbələri və bulaqların yanında keltlər məbədlər tikirdilər. Təbiətin şəfəli gücləri ilə sular arasındakı bu əlaqə uzun zaman davam etdi. Məsələn, Bat və çox sayda şəfəli suların adını çəkə bilərik” (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 483-484). Su

mənbələrindəki ruhları müxtəlif adlarla adlandırma hallarına kelt mətnlərində də rast gəlinir. Məsələn, “kelt mifologiyasında göl və çayların ruhu Qvraqedd Annvn adlanır” (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 491).

**Bayramlarda su kultu.** Həyatın, demək olar ki, bütün yaradılışın əsasını təşkil edən su, əksər hallarda sehrilik və müalicəvilik keyfiyyətlərinə malik olurdu. Daima həyatın qısalığı, ölüm haqqında düşünən insan müxtəlif kultlar, həmçinin su kultu ilə bağlı da fərqli fikirlər, inamlar formalaşdırmışdır. Mifoloji və folklor mətnlərində su xəstələri sağaldır, onlara şəfa verir, gəncliyi geri qaytarır, əbədi həyatı təmin edir, güc-qüvvət verir və s.

Suyun bu kimi özəlliklərini əks etdirən mətnlərə oğuz və kelt folklorunda geniş şəkildə təsadüf edilir. Örnək olaraq bu məsələ ilə bağlı bayramlara baxaq. Əvvəlcə bildirik ki, su kultu ilə bağlı inanclara hər iki xalqın bayramlarında sıx şəkildə rast gəlinir. Su kultu bayramların ən mühüm tərkib hissəsidir desək yanılmırıq. Dünyanın bir çox yerlərində qeyd edilən bayramlarda su müqəddəslik, şəfəverən və sağlamlıq mənbəyi kimi xüsusi ehtirama malikdir. Buna ümumtürk bayramı olan Novruz bayramında, keltlərin Belteyn və Samheyn bayramlarında da rast gəlinir. Dünya mifologiyasından buna örnək verməli olsaq, məsələn, “İsveçdə müqəddəs İoanna bayramı axşamı eyni zamanda həm od bayramı, həm də su bayramıdır. Güman edilir ki, bu vaxt müqəddəs bulaqlar şəfəverici gücə sahib olur və bir çox xəstə insanlar xəstəliklərinin sağlması üçün ora gəlirlər” (Фрээр, 1986: 584).

Əski türklərin Novruz bayramında olduğu kimi keltlərin Belteyn bayramında da bir çox adətlərə və inanclara riayət edilirdi. Bunlardan biri də səhər tezdən qalxıb, üzünü sabah şəhi ilə yuyan qızların sağlam və gözəl olacağına inamdır. Bu da şəh suyunun keltlərdə müqəddəs sayılması ilə bağlıdır. Bunu da bildirik ki, bayramın sabahı günü çeşmə başına gedilirdi. Yuyunur, sudan içilir və suya “kiçik qurban”lar – qəpik və ya fiqurlar atılır, ağacın budaqlarına lentlər bağlanır, heyvanların üzərinə su səpilirdi və s. (<http://www.wedma.fantasy-online.ru/wedma.prazdniki/wedma.beltain.htm> – Бельтайн - 30 апреля - 1 мая).

Bildiyimiz kimi, türklərin Novruz bayramında, xüsusilə də su çərşənbəsi vaxtı icra edilən mərasimlərdə əsas atributlardan biri də məhz sudur. Su ilə bağlı yerinə yetirilən adətlər yuxarıda keltlərdən örnək verdiyimiz nümunə ilə eyniyyət təşkil edir. Bu haqda “Novruz bayramı ensiklopediyası”nda qeyd edilir ki, “el inamına görə ilaxır çərşənbənin sabahı və Novruzun ilk səhəri axar sulara yeni bir canlılıq, dirilik verilir. Buna görə də sübh tezdən axar su üstünə getmək, əl-üzünü yumaq, həmin sudan gətirib evə, həyəətə səpmək savab, uğurlu sayılır. Evdəki köhnə suları atmaq, yerinə yeni, təzə su doldurmaq da geniş yayılmış bayram ənənəsidir. Bu motiv həyat-yaşayış su ruhuna (Su əyəsində) saygı inanişindən, eləcə də Xızır və İlyas qardaşlarının dirilik suyu tapması barədəki mifoloji rəvayətdən qaynaqlanmışdır” (Novruz bayramı ensiklopediyası, 2008: 172).

**Su ilə bağlı inanclar.** Bayramlardan başqa xalq həyatının digər sahələrində də su ilə bağlı inanclara rast gəlinir. Belə ki, bir sıra mərasimlər, məsələn, yağış

yağdırma, bəzən də yağışı sonlandırma mərasimi su ilə bağlı təşkil olunurdu. Buna müxtəlif xalqların folklorunda rast gəlmək mümkündür (bax: Фрәзеп, 1986: 70, 71, 75, 78).

Bəzən də inanclarda su və ağac kultunun əlaqəsinə təsadüf edilir. Məsələn, şamanla bağlı mərasimlərdə su və ağac kultunun əlaqəsi görünməkdədir. Belə ki, “şaman yağış yağdırmaq üçün xüsusi ağac növünün budaqlarından istifadə edərək, onu suya salır və suyu torpağa çiləyirdi” (Фрәзеп, 1986: 67).

Azərbaycan mifoloji mətnlərində də su ilə bağlı yağış yağdırma mərasiminə təsadüf edilir. Bunlara “Çömçəxatun” və “Müsəllaya çıxma” mərasimləri örnək göstərilə bilər (Orucov, Yurdoğlu, 2018: 86-89).

Buna bənzər mərasimlərə kelt mifologiyasında da təsadüf etmək mümkündür. Belə ki, keltlərlə bağlı mənbələrdə müxtəlif müqəddəs göllərdən bəhs edilir. Bunlardan birində verilir ki, “keltlər Tuluza yaxınlığındakı müqəddəs gölə kasıbcılığını sonlandırmaq üçün cəvahirat atırdılar. Qevaudan gölündə hər il üç gün davam edən bayram təşkil olunurdu. Suyu paltar, yemək atırdılar, heyvan qurban verirdilər. Hesab edilirdi ki, gölə ehtiramın mükaafatı olaraq dördüncü gün orada göy gurultusu, ildırım, leysan olmurdu” (Маккалох, 2004: 157).

Qədim oğuzlar da daxil olmaqla bəzi türk xalqlarında sudan çəkinmə adətləri mövcud idi. Bu adətlərdə məqsəd təmizliyə riayət etməmə kimi sadə bir tənbellik deyil, təmiz və müqəddəs bir ruh və ya ruhun olduğu yer sayılan suyu kirlətməkdən çəkinmə idi. Suyu ancaq müəyyən qaydalara və mərasimlərə uyğun bir şəkildə istifadə etmək mümkün idi (bax: İnan, 1987: 493-495). Mifoloji mətnlərdəki hal anası ilə bağlı inanclar da su kultu ilə bağlıdır. Bu mətnlərdə hal anasının zahı qadını, təzə doğulmuş körpəni suyun kənarına apardığı, orada onlara işgəncə verdiyi haqqında danışılır. Su ilə bağlı Azərbaycan mifoloji mətnlərinin də əksəriyyətində suyun ruhu, sahibi olduğu, suyun üstündən keçəndə, həmçinin axşam və ya sübh vaxtı suyun yanına gedəndə ona salam vermək lazım gəldiyi qeyd edilir (Azərbaycan mifoloji mətnləri, 1988: 139).

Ümumiyyətlə, təkcə araşdırma mövzumuz olan oğuz və kelt folklorunda deyil, dünya mifologiyası və folklorunda da su ilə bağlı inanclar, icra edilən mərasimlər çoxluq təşkil edir.

**Oğuz və kelt eposlarında su kultu.** Suyun bu kimi funksiyaları çaylar, bulaqlar və s. kimi su mənbələrinə də aid edilə bilər. Bunlar da öz növbəsində müəyyən bir çay və ya müəyyən bir su mənbəsinin müqəddəsliyinin təzahürü ilə də izah olunur. “Su axır, “yaşayır”, coşur, dalğalanır; o ruhlandırır, sağaldır, gələcəyi xəbər verir. Öz varlığına görə çaylar və bulaqlar güc, qüvvət və sabitliyi ifadə edir; onlar daim mövcuddurlar və canlıdırlar. Buna görə də, müəyyən bir muxtariyyət əldə edirlər və digər epifaniyaların və dini inqilabların təsirinə baxmayaraq, onlara sitayiş qorunub saxlanılır” (<https://www.klex.ru/s6y> - Мирча Элиаде: 227-228). Bu mənada keltlərdə digər su mənbələri, xüsusilə bulaqlar da böyük rola malik idi. “Əski kelt xalqları bunların müalicəvi xüsusiyyətlərə sahib olduğunu düşündülər. Bu-

laqlar yerin altındakı suyu axıtdıqlarına görə onları fəvqəltəbii xüsusiyyətlərə malik hesab edirdilər. Belə düşünülürdü ki, bulaqlar ölümlülər dünyası ilə o biri dünyanı bir-birinə bağlayan həlqədir” (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 521).

Mifoloji mənası geniş olan su obrazına oğuz və keltlərin eposlarında da rast gəlinir. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında su ilə bağlı inancları görmək mümkündür. Dastanın ikinci boyunda Qazan xan yurduunu sudan xəbər alır. “Su tanrının üzünü görmüşdür. Mən bu suyla soraqlaşım” deyərək, Qazan xan üzünü suya tutur:

Çağlayaraq qayalardan çıxan su!  
Ağac gəmiləri atıb-tutan su!  
Həsən ilə Hüseyinin həsrəti su!  
Bağ ilə bostanın zinəti su!  
Ayişə ilə Fatimənin baxışı su!  
Şahanə atların içdiyi su!  
Qızıl dəvələrin gəlib keçdiyi su!  
Çevrəsində ağ qoyunların yatdığı su!  
Yurdumdan bir xəbər bilirsənsə, de mənə!  
Dərdli başım qurban olsun, suyum, sənə!  
(Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 143)

Bu misralarda da suyun yuxarıda söylədiyimiz mifoloji qaynaqları aydın şəkildə görünür; onun müqəddəsliyi, suya qurban vermə, həyatverici xüsusiyyəti, suya dini mövqedən yanaşma özünü göstərir. Ə.İnan Qazan xanın suya xitabən söylədiyi bu sözlərin şamanistlərin Yer-su tanrısına xitabən söylədikləri ilahilərə bənzədiyini qeyd edir (İnan, 1987: 492). Burada “Su tanrının üzünü görmüşdür” ifadəsi dünya mifologiyasında da su və tanrı əlaqəsinin əsas göstəricilərindən biridir.

Onu da qeyd edək ki, keltlərin düşüncəsinə görə “göllər tanrı ilə birbaşa ünsiyyət qurmağın mümkün olduğu müqəddəs yerlər hesab olunurdu” (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 573).

Keltlərdə su mənbələri, çaylar, göllər həmin mənbənin tanrısının adı ilə də adlandırılırdı. Bir mənbədə isə qeyd edilir ki, “çay tanrıları, ölümlülərlə sevgi əlaqəsinə girə bilirdilər və onların adları ilə adlandırılan uşaqları doğula bilərdi. Buna görə də İrlandiyada Konxobar bəlkə də çay tanrısının oğlu olduğu üçün anası Nessin su çəkdiyi çayın adı ilə adlandırılmışdı” (Маккалох, 2004: 158).

Kelt eposlarında da suyun müqəddəsliyi və həyatverici gücünün olması aydın şəkildə görünür. Məsələn, belə eposlardan birinin əsas qəhrəmanı olan Kuxulinin doğumunun təsviri verilən zaman suyun həyat qaynağı olduğuna da şahid oluruq. Dünya xalqlarının çoxunda içilən sudan doğulma motivi vardır. Möcüzəli doğuluş motivini incələyən V.Y.Propp bu doğuluşun müxtəlif yollarını qeyd etmişdir ki, bunlardan biri də içilən sudan doğuluşdur (bax: Пропп, 1976: 205-240). Kelt eposunda Kuxulini də Dextire içdiyi su ilə bətninə düşən varlıqdan dünyaya gətirir və o doğulduğu zaman artıq üç yaşında idi (Ирландские саги, 1933: 100). Kuxu-

linlə bağlı saqaların birində isə ağır yaralanmış Kuxulini kəndlilər şəfali, müqəddəs saydıqları su ilə sağaldırlar (Широкова, 2005: 121). Miflərdə su ilə pəri qızların əlaqəsindən bəhs edən mövzular çoxdur. Bu tərkibli miflərdə sehrli pəri qızlar əsasən suyun yanında təsvir edirlər. Bu pəri qızlar, yəni, su pəriləri haqqında E.Mirça yunan mifologiyası əsasında yazır ki, “onlar can ilə, axan su ilə, suyun sehiri ilə, ondan qaynaqlanan güc ilə, onun şırıltısı ilə yaradıldı. Beləliklə, onlar suyun bütün gücü ilə müqəddəsləşdirilmiş ilahələrə çevrildilər, nağıl mövzusu oldular, dastanlara daxil oldular, möcüzələr üçün onlara dua edildi. Onlar, ümumiyyətlə, yerli qəhrəmanların anaları idi. Onların bəzi yerlərdə ikinci dərəcəli tanrılar olduqlarını insanlar çox yaxşı bilirdilər, onlara inanır və qurbanlar verirdilər” (Mircea, 2005, 246).

Tədqiqatçı Yaşar Kalafat da bu barədə qeyd edir ki, “Pəri qızlar haqqında bir sıra araşdırmalar vardır. Bir sıra folklor örnəklərində xüsusilə nağıllarda rast gəlinən pəri qızlar əli bərəkətli, çox bacarıqlı, çox da gözəl olurlar. Daha çox su kənarlarında yaşayırlar və su pərisi olaraq bilinirlər. Bunların ailəyə girmələri kimi, çıxıb getmələri də əsrarəngizdir. Bunlardan doğulan uşaqların mövcudluğundan da bəhs edilir” (Kalafat, 2015: 69).

Pəri qızlar və su məsələsinə dastanlarda da rast gəlirik. Buna örnək olaraq, “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda Təpəgözün doğulmasını göstərə bilirik. O da pəri ilə çobanın izdivacından doğulur. Dastanda təsvir edilir ki, “Oğuz camaatı bir gün yaylağa köçdü. Aruzun bir çobanı vardı. Qonur qoca Sarı çoban deyərdir adına. Oğuzların önündən bundan əvvəl kimsə keçməzdi. “Uzun bulaq” deyilən məşhur bir bulaq vardı. O bulağa pərilər qonmuşdu. Birdən qoyunlar ürkdü. Çoban qabaqdakı təkəyə hirsələndi, irəli getdi. Gördü ki, pəri qızlar qanad-qanada bağlayıb uçurlar. Çoban öz yapıncısını üzərlərinə atdı. Pəri qızının birini tutdu. Tamah salıb qucaqladı... Qoyun ürkməyə başladı. Çoban qoyunun qabağına qaçdı. Pəri qızı qanad çalib uçdu. Dedi: “Çoban, il tamam olanda məndəki əmanətini gəl, al. Amma oğuzların başına bəla gətirdin!” Çobanın canına qorxu düşdü” (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988, 196).

Göründüyü kimi, mifik pəri qızların əlamətləri dastanın bu hissəsində aydın şəkildə özünü göstərir. Folklor örnəklərindən olan nağıllarda olduğu kimi, pəri qızlar burada da suyun kənarındadırlar. Çünki pəri qızlar da su kimi sehrlilik özəlliklərinə malikdirlər. Onların su ilə əlaqəsindən gələn bu təsirin nəticəsində onlardan doğulan uşaqlar da qeyri-adi gücə, sehrlilik özəlliklərinə malik olurlar. Dastanda çobanla pərinin əlaqəsindən doğulan Təpəgöz də bu kimi cəhətləri ilə diqqət cəlb edir. Çoban isə müqəddəslik özəlliyi daşıyan su və pərimini kirlətdiyinə görə oğuz elinin başına, yəni aid olduğu xalqın başına bəla gətirir. Dastanın bu hissəsində mifoloji təsəvvürlərin bariz örnəyini görə bilirik.

Oğuz və kelt dastanlarında doğulan uşağın su ilə əlaqəsi tez-tez rast gəlinən bir motivdir. Yuxarıda verdiyimiz örnəklər bunu təsdiqləyir. Buna tədqiqatçılar da toxunmuşlar. Məsələn, Ağrı bölgəsindən aldığı örnəklərlə türk xalqlarında su kul-

tu nu araşdıran Yaşar Kalafat bu mövzuya toxunaraq, qeyd edir ki, “Ağrı və tərkibindəki bölgələr Dədə Qorqud coğrafiyasının bir parçasıdır. Dədə Qorqud dastanlarında uşağı olmasını istəyən qadınlar quru çaylara suçu salırdılar. Günümüzdə bu inanc fərqli şəkildə görünməkdədir. Axar su üzərindəki bir körpüdən keçmək mövcud cadunun pozulacağı şəkildə yozulurdu. Gəlin aparanda da onu axar su üzərindən keçsin deyər körpüdən keçirirlər. Axar sudakı mistik gücün pis şeylərin qarşısını alacağına inanılırdı. İnanca görə o güc suyun qoruyucu ruhu, sahibidir” (Kalafat, 2009: 23).

Qeyd etdiyimiz kimi, “türklər hər suyun bir qoruyucu ruhu olduğuna inanırdılar. Əski türklərdə uşaqsız qadınlar, qurumuş bulaqlara **suçi/şarap** salmaqla o bulaqların qoruyucu ruhlarını məmnun etməyə çalışır, onların köməyi ilə uşağın sahibi olacağına inanırdılar” (Kalafat, 2015: 106).

Buna “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da rast gəlirik. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının birinci boyunda Dirsə xanın xanımının dilindən bu ifadə verilir:

*Quru-quru çaylara suçu saldım.*

*Qara donlu dərvişlərə nəzirlər verdim.*

*Ac gördüm, doyurdum, yalın gördüm, geyindirdim.*

*Təpə kimi ət yığdım, göl kimi qımız sağdırdım.*

*Arzu-diləklə bir oğul güclə tapdım...* (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 136).

Dastanda da suyun ruhu, sahibinin olduğu inancını görə bilirik. Ananın dilindən verilən hər cümlədə nəzir-niyazla övladın doğulması fikri görünür ki, bunlardan biri də müqəddəs sayılan, ruhu olduğuna inanılan suya suçu salmaq adətidir. Bu haqda araşdırmaçı R.Əlizadə yazır ki, “dastandakı su kultunun həyatverici qüvvəsi oğuzların suya olan inamlarında qabarıq şəkildə üzə çıxır. Birinci boyda Dirsə xan ovdan qayıdanda Buğacı görməyən anası oğlunu soruşur və bu məqamda onun doğuluşuna işarə edərək deyir: “Quru-quru çaylara suçu saldım”. Burada suyun rəhmə gətirilməsi üçün digər bir qüvvənin iştirakından söhbət gedir. Həmin qüvvənin su ilahəsi olduğu şübhə doğurmur” (Əlizadə, 2008: 68).

Dastanın bu hissəsində axar su ilə bağlı inanc da verilir. Suyun axarı hər zaman təmiz, müqəddəs hesab edilmişdir. Hətta “mifoloji inanışa görə pis yuxunu axar suya danışirlar ki, yuyub aparsın, yaxşı yuxunu danışirlar ki, aydınlıq olsun” (Bəydili, 2003: 327). Axar suyun dayanması, kəsilməsi isə oğuzlarda ən böyük qarğış hesab olunurdu. Bu inanc indi də yaşayır. Dastanın bu hissəsində oğlunu yaralı görə ana hətta dağları qarğıyır:

*Niyə axır sən suların, Qazlıq dağı,*

*Belə axmaqdansa, heç axmasın!*

*Niyə bitir sən otların, Qazlıq dağı,*

*Belə bitməkdənsə, heç bitməsin!* (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 137)

Burada oğuzların hər zaman müqəddəs saydıqları dağ, su, bitki kultlarına qarşı ananın etirazı verilir. Sanki su ruhunun oğlunu qorumadığından şikayət edən anaya oğlu “Axar sular deyib qarğama; Qazlıq dağının sularının günahı yoxdur”

(Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 137) cavabını verir və bu kultura anası tərəfindən qarşı edilməsinə qarşı çıxır. Eposlarda su qəhrəmana güc-qüvvət verən bir mənbədir. Buna “Koroğlu” eposunda Qoşbulaqla bağlı əhvalatda da şahid oluruq (bax: Azərbaycan dastanları, 2005: 18-19). Bu, suyun göylə əlaqəsinin, güc, sağlq mənbəyi olması kimi universal mifoloji inancların təcəssümüdür.

**Eposlarda su, ağac və bitki kultlarının əlaqəsi.** “Oğuznamə”də su inancı dünyanın yaradılmasının əsas ünsürü olan su stixiyası ilə əlaqədardır (Babək, 2011: 137). Su mifoloji statusunu, sakrallığını “Oğuz Kağan” dastanında da davam etdirir. Belə ki, ikinci arvadına Oğuzun göl ortasındakı ağacın oyuğunda rast gəlməsi və ondan Göy, Dağ, Dəniz adlı övladlarının doğulması həm ağac, həm də su ilə bağlı mifoloji təsəvvürlərin davamıdır (bax: Bayat, 1993: 126-127). Burada ağac da, su da başlanğıc rolundadır. Ay xaqanın oğlu kimi təqdim olunan Oğuzun ikinci arvadı da göl ortasındakı ağacda oturur. Bu da ağacın suyun əlaqəsinin göstəricisidir. Başlanğıc rolunu oynayan ağaca suyun müqəddəsliyi kömək edir. Çünki suyun özü də sakraldır. İki kult – su və ağac kultunun iştirakı ilə dünyaya gələn qadıncı dünyaya gələn bir övlad da Dənizdir. Bu da su kultunun daşıyıcısı olduğu üçün həm də başlanğıc rolundadır. Eposlardan da göründüyü kimi, ağac, bitki su ilə əlaqəli şəkildə verilir. “Bildiyimiz kimi, göl və çay qovşaqlarındakı adacıqlar türk mifologiyasının çox vacib motividir. Oğuz dastanındakı Qıpçağı anası çay ortasında olan bir adacıqda, həm də ağac oyuğunda doğmuşdur. Uygurların yaratdığı əfsanəsində də uygurların atası olan 5 şahzadə yenə iki çay qovşağının ortasında olan bir adacıqdakı qayın ağacından doğulmuşdular” (Ögəl, 2004: 157).

Kelt eposunda da göl, bulaq, çaydan nə qədər bəhs edilsə də, istənilən halda şəfəli su hər zaman bitkilərlə qarşılıqlı təsirdə olur. Sırf bitkilər ona sehrlilik özəlliyi verir. Kuxulinlə bağlı saqaların birində “ağır yaralanmış Kuxulinin qayğısına kəndlilər qalır. Onlar Kuxulini çaylara və Konaylla Muirtemne axınlarına aparırlar ki, yara və kəsiklərini yuyub sağaltsınlar. Çünkü Tuata De Danann Kuxulini qoruyaraq, çaylara və Konaylla Muirtemne axınlarına ot töküdü” (Широкова, 2005: 121).

Kelt mətnlərində su təkcə ağac, bitki ilə deyil, atəslə birlikdə də xatırlanır. Belə ki, kelt mifologiyası və eposunun qəhrəmanı olan müqəddəs Patrik haqqındakı mətnlərin birində druid onun haqqında deyir ki, “bu adam öz tanrısı kimi bir il suya, digər ildə isə oda sitayiş edir” (Бондаренко, 2007: 337).

**Eposlarda Su-Ay-Qadın – astral məkanla qadın əlaqəsi.** Su-ay-qadın əlaqəsi diqqəti cəlb edən tərəflərə malikdir. Belə ki, “su hər bir varlığın imkanlarını özündə birləşdirir və buna görə də həyatın simvolu (“canlı su”) olur. Başlanğıcı yaradaraq o, torpağı, heyvanları, qadınları mayalandırır. Su birbaşa və ya müqayisəli şəkildə Ayla eyniləşdirilir. Ay və su ritmləri eyni taleyə tabedir; onlar bütün formaların dövrü yaranmasını və yoxa çıxmasını idarə edir və universal formalaşma prosesinə dövrü bir quruluş verir. Buna görə də tarixdən əvvəlki dövrlərdə Su-Ay-Qadın kompleksi məhsuldarlığın antropokosmik dövrü kimi qəbul edilmişdir” (<https://www.klex.ru/s6y> - Мирча Элиаде: 216). Bu əlaqəyə eposlarda da rast gə-

linir. Belə ki, “Oğuz Kağan” eposunda Oğuz Ay xaqanın oğlu olaraq yerə endirilir və insanlığın bir hissəsini yaratdığı ikinci arvadına suyun ortasındakı ağacda rast gəlir. Burada Su-Ay-Qadın-Ağac əlaqəsini görürük. Bu eposda Oğuz astral məkanla əlaqəli təsvir edilir. Kelt eposunda isə Kuxulin günəş tanrısının oğlu olaraq anasının içdiyi su ilə dünyaya gəlir. Yenə də astral məkanla əlaqə özünü göstərir. Hər iki eposda da su və qadın əlaqəsini görmək mümkündür.

Qeyd etdik ki, su başlanğıc olduğu kimi son da ola bilir. Sonluq adətən daşqınlarla müşayiət olunur. “Daşqınla əlaqədar demək olar ki, bütün miflər insanlığı su ilə “udmaq”, yeni bir insanlıq yaratmaq və yeni bir dövrün başlanğıcı ilə bağlıdır. Bunlar kosmosun və tarixin tsiklik konsepsiyasına əsaslanır: universal fəlakət bir dövrü ortadan qaldırır və “yeni insanların” fəaliyyət göstərəcəyi yeni bir dövr yaradır. Bu tsiklik nəzəriyyəyə Ay miflərinə bənzətmə, daşqın və daşqın motivləri ilə təsdiqlənir və güclənir, çünki Ay ilk növbədə ritmik meydana gəlmənin, ölümün və sonrakı dirilmənin simvoludur. İnisiasiya ayınları ay fazalarına tabedir (neofit “cana gəlmək üçün” “öldükdə”); köhnə insan nəsli məhv edən və yeni bəşəriyyətin yaranması üçün şərait yaradan sel və daşqınlarla yaxından əlaqəlidir” (<https://www.klex.ru/s6y> - Мирча Элиаде: 238-239).

Sonluğun da su ilə bağlı olması dastanlarda bir qədər fərqli şəkildə təsvir edilir. Məsələn, kelt eposunda “Kuxulinin ölümü” saqasında ağır yaralı olan Kuxulin can verdiyi zaman susuzluqdan çox əziyyət çəkir. Buna dözə bilməyən qəhrəman düşməndən xahiş edir ki, ona gölə getməyə imkan versinlər. O bildirir ki, sadəcə suyun qırağında uzanıb ondan çoxlu içəcək, sonra isə özü onların yanına gələcəkdir. “Əgər gölə bilməsə, gəlib onu götürə bilərələr”, - deyir. Düşməni onu buraxır. Kuxulin sudan xeyli içir, göldə çimir və nəhayət, sudan çıxır. Burada hiss edir ki, artıq gedə bilmir. Düşməne səslənir ki, gəlib onu götürsünlər. Suyun yanında bir daş yüksəlirdi. Kuxulin ona yaxınlaşaraq özünü kəməri ilə o ucalan daşa bağlayır ki, uzanaraq deyil, ayaq üstə qələbə qazanmış kimi ölsün (Кельтская мифология: Энциклопедия, 2002: 198).

Burada bir məqama da diqqət etməliyik. Belə ki, dastanın əvvəlində Kuxulinin anası tərəfindən içilən sudan doğulduğu qeyd edilir. Qəhrəman ölən zaman da gölə tərəf gedir. Sudan içir, çimir, sonra ölür. Suyun başlanğıc və son anı ifadə etdiyini bu dastanda Kuxulinin surətinin simasında aydın şəkildə görə bilirik. Su ilə dünyaya gələn qəhrəman sonda su ilə də yoxa çıxır. Hətta qəhrəmanın atında da eyni funksiyanı görə bilirik. Bu hissədə Kuxulinin atının da göldən gəldiyi təsvir edilir. Belə ki, bu saqanın sonunda qəhrəmanın göldən gələn atının onun ölümü zamanı da gölə tərəf qaçdığı təsvir edilir. “Kuxulini axtaranda birinci Boz atla qarşılaşırlar. Görürlər ki, bədəni bütün qan içərisində olan at Boz gölə tərəf qaçır. Konal deyir: “Əgər at birnəfəsə Boz gölə tərəf qaçarsa, deməli, qan tökülüb” (Ирландские саги, 1933: 207).

Həm oğuz, həm də kelt eposlarında atın göylə, su ilə bağlı təsvir edildiyini görmək mümkündür. Arxaik insanın nəzərində günəşin yerdəki rəmzi atdır və günəşin hərəkətliliyi, sürətliliyi at üzərinə köçürülmüşdür. Su ilə əlaqəsinə gəldikdə

suyun mifoloji funksiyası ata keçmişdir. Bu fikirləri, Beyrəyin dəniz qulanı olan Boz atı, Kuxulinin göldən çıxan Boz atı, Koroğlunun da deryadan çıxan aygırlardan olan atları təsdiq edir. Deməli, eposlarda suyun mifoloji funksiyası həm qəhrəmanda, həm də onun atında müşahidə edilir və onları daha da yaxınlaşdırır. Bu haqda Muxtar Kazımoğlu yazır ki, “mifoloji düşüncə tərzinə görə, Beyrək qeyri-adi xüsusiyyətləri olan bir bahadır kimi, həqiqətən, dəniz atının qardaşdır, əkiztayıdır” (Kazımoğlu, 2011: 34).

**Nəticə** etibarilə qeyd edə bilərik ki, dini mənsubluqdan asılı olmayaraq suyun funksiyası bütün xalqlarda oxşardır. O yaradıcıdır və təkrar yaratma qabiliyyətinə malikdir. Eyni zamanda sonluq da onunla bağlıdır. Su yalnız dünyanı yaratmır, insanın da yaranmasına vəsilə olur. Su ruha malik olduğu üçün müqəddəsdir və hətta insanı günahlardan da xaric edir. Suyun sadalanan bu mifoloji funksiyalarına müxtəlif folklor mətnlərində, xüsusilə nağıllarda, inanclarda, dastanlarda sıxlıqla rast gəlinir. Dastanlarda suyun yaradıcılıq qabiliyyəti xüsusilə vurğulanır. Onun qoruyuculuq funksiyasına, su ilə bağlı hikmətamiz fikirlərə, suyun müalicəvi özəlliyinə, paklandırmaq, güc-qüvvət vermə funksiyasına tez-tez təsadüf edilir. Qəhrəmanlıq eposlarında əsas qəhrəmanın doğuluşundan tutmuş, həyatının ən önəmli anlarındakı su kultunun təsiri özünü bariz şəkildə göstərir. Buna araşdırma mövzumuz olan oğuz və kelt xalqlarının mifologiyasını, eposlarını incələyərkən də şahid olduq. Tədqiqatdan göründüyü kimi, su kultu oğuz və kelt eposlarında mifoloji funksiyasını bəzən tam şəkildə, bəzən də qismən qorumağı bacarmışdır.

## ƏDƏBİYYAT

### Azərbaycan türkcəsində

1. Azərbaycan dastanları. (2005). Bakı: Çıraq.
2. Azərbaycan mifoloji mətnləri. (1988). Bakı: Elm.
3. Babək A. (2011). Azərbaycan folklorunda su ilə bağlı inanclar. Bakı: Nurlan.
4. Bayat F. (1993). Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz Kağan” dastanı. Bakı: Sabah.
5. Bəydili C. (2003). Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm.
6. Əliyev K. (2019). Folklor kitabı. (Əsərləri 10 cildə, VI cild). Bakı: Elm və təhsil.
7. Əlizadə R. (2008). Azərbaycan folklorunda təbiət kulturları. Bakı: Nurlan.
8. Kazımoğlu M. (2011). Folklorlarda obrazın ikiləşməsi. Bakı: Elm.
9. Kitabı-Dədə Qorqud. (1988). Bakı: Yazıçı.
10. Qasımova F. (2012). Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi. Bakı: Nurlan.
11. Novruz bayramı ensiklopediyası. (2008). Bakı: Şərq-Qərb.
12. Orucov A., Yurdoğlu E. (2018). Naxçıvanda bayram və mərasimlər (ənənə və müasirlik). Naxçıvan: Əcəmi.

13. Ögəl B. (2004). Türk mifologiyası. I cild. Bakı: Səda.

### Türkiyə türkcəsində

14. İnan A. (1987). Makaleler ve incelemeler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
15. Kalafat Y. (2015) Anadolu halk kültürü monografisinden mitolojik şifreler – I. Ankara: Berikan.

16. Kalafat Y. (2009). Halk inançlarından mitolojiye-1, Ankara: Berikan.

17. Kalafat Y. (2015). Türk kültürlü halkların halk inançlarında geçmişten günümüze Kişioğlu, Ankara: Berikan.

18. Mircea E. (2005). Dinler tarihi (inançlar ve ibadetlerin morfolojisi), Konya.

### Rus dilində

19. Бондаренко Г. В. (2007). Повседневная жизнь древних кельтов. Москва: Молодая гвардия.

20. Евсюков В.В., Ларичев В.Е., Лалаянц И.Э. (1990). Мироздание и человек. Москва: Политиздат.

21. Ирландские саги. (1933). Перевод, предисловие, вступительная статья и комментарии А. Смирнова. Москва: Academia.

22. Кельтская мифология: Энциклопедия. (2002). Москва: Эксмо.

23. Маккалох Дж.А. (2004). Религия древних кельтов, Москва: ЗАО Центрполиграф.

24. Пропп В.Я. (1976). Фольклор и действительность. Москва: Наука.

25. Реки и народы Сибири. (2007). Сборник научных статей / Отв. Редактор Л.Р. Павлинская. СПб.: Наука.

26. Фрэзер Д.Д. (1986). Золотая ветвь: Исследование магии и религии. Москва: Политиздат.

27. Широкова Н.С. (2005). Мифы кельтских народов. Москва: Астрель.

### İnternet qaynaqları:

28. Бельтайн (Белтейн, Бельтейн, Балтэнэ) - 30 апреля - 1 мая: <http://www.wedma.fantasy-online.ru/wedma.prazdniki/wedma.beltain.htm>

29. Мирча Э. Трактат по истории религий: <https://www.klex.ru/s6y>

